

UDC 159:371.104
DOI: 10.34671/SCH.BSR.2020.0403.0021

PEŞƏYÖNÜMÜ VƏ ONUN TƏDQIQI İSTIQAMƏTLƏRİ

© 2020

Hüseynli Çınara Aydın, sosial və pədaqoji psixologiya kafedrasının doktorantı
Bakı Dövlət Universiteti

(1148, Azərbaycan, Bakı, Z.Xəlilov 23, e-mail: chinara.huseynli@mail.ru)

Xülasə. Məqalədə peşəyönümü ilə bağlı olan yanaşmalar təhlil edilərək sistemləşdirilmişdir. Eyni zamanda peşəyönümünə təsir göstərən amillər öyrənilmiş, təhsil müəssisələrinin bu prosesdə oynadığı rola aydınlıq gətirilmişdir. Gənc nəslin peşə seçiminə hazırlanması cəmiyyətdə peşə haqqında təsəvvürlərin yayılmasından asılıdır və əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Müasir dövrdə cəmiyyətdə əmək bazarına münasibətdə yaranan vəziyyəti izah etmək deyil, onların fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərini peşəylə bağlı onlarda mövcud olan maraq və meyllərinə uyğun peşəni seçməyə kömək etmək lazımdır. Eyni zamanda peşəyönümü tədbirlərinin məzmunu və onların təşkili şagirdlərin yaşından asılı olaraq dəyişir. Peşəyönümünün düzgün istiqamətə yönləndirilməsi üçün şəxsiyyətin fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini və əmək bazarının tələbatlarını nəzərə almaqla yanaşı, məktəblilərin təşəbbüsünü fəallaşdırmaq lazımdır. Eyni zamanda peşəyönümü tədbirlərinin məzmunu və onların təşkili şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərindən asılı olaraq dəyişir.

Açar sözlər: peşəyönümü, özünüdəyər, şəxsiyyət, pədaqoji mühiti, davranış, yeniyetmə.

PROFESSIONAL ORIENTATION AND DIRECTIONS OF ITS RESEARCH

© 2020

Huseynli Chinara Aydin, doctoral student of the Department of Social
and Pedagogical Psychology
Baku State University

(1148, Azerbaijan, Baku, Z. Khalilov St., 23, e-mail: chinara.huseynli@mail.ru)

Abstract. The article analyzes and systematizes the approaches associated with vocational guidance. At the same time, the factors influencing professional orientation were studied, and the role of educational institutions in this process was clarified. The preparation of the younger generation for choosing a career depends on the prevalence of ideas about the profession in society and must be adapted to the requirements of the labor market. It is necessary not to explain the situation in society in relation to the labor market in the modern era, but to help them choose a profession in accordance with their individual and psychological characteristics, interests and trends in the profession. At the same time, the content and organization of career guidance activities vary depending on the age of the students. In order to direct a career on the right track, it is necessary to activate the initiative of students, taking into account the individual psychological characteristics of the individual and the needs of the labor market. At the same time, the content and organization of career guidance activities vary depending on the age characteristics of students.

Keywords: career, self-determination, personality, teaching environment, behavior, adolescence.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ ЕЕ ИССЛЕДОВАНИЙ

© 2020

Гусейнли Чинара Айдын, докторант кафедры социальной
и педагогической психологии

Бакинский государственный университет

(1148, Азербайджан, Баку, ул. З.Халилова, 23, e-mail: chinara.huseynli@mail.ru)

Аннотация. В статье анализируются и систематизируются подходы, связанные с профессиональной ориентацией. При этом были изучены факторы, влияющие на профессиональную ориентацию, и выяснена роль образовательных учреждений в этом процессе. Подготовка молодого поколения к выбору карьеры зависит от распространенности представлений о профессии в обществе и должна быть адаптирована к требованиям рынка труда. Необходимо не объяснять ситуацию в обществе по отношению к рынку труда в современную эпоху, а помочь им выбрать профессию в соответствии с их индивидуальными и психологическими особенностями, интересами и тенденциями в профессии. При этом содержание и организация профориентационной деятельности варьируются в зависимости от возраста учащихся. Чтобы направить карьеру в правильное русло, необходимо активизировать инициативу учащихся с учетом индивидуально-психологических особенностей личности и потребностей рынка труда. При этом содержание и организация профориентационной деятельности варьируются в зависимости от возрастных особенностей учащихся.

Ключевые слова: карьера, самоопределение, личность, педагогическая среда, поведение, подростковый возраст.

Giriş. Özünü müəyyən bir peşədə tapmaq və həmin sahədə uğur əldə etmək həmişə vacib məsələlərdən hesab olunsada, müasir dövrdə onun aktuallığı daha da artmışdır. Son dövrlər sosial-iqtisadi vəziyyətin dinamikliyi fonunda baş verən dəyişikliklər əmək bazarından da yan keçməmişdir. Bəzi yeni peşələrin yaranması və bəzilərin aradan çıxması, funksional öhdəliklərin dəyişməsi, peşə baxımdan mühüm olan yeni keyfiyyətlərin yaranması bu qeyd edilənlərə bariz sübutdur [7].

Əmək bazarında baş verən dəyişikliklər isə istər-istəməz insandan özünün peşəkar karyerasına, peşə seçiminə daha məsuliyyətlə yanaşmağı tələb edir. İnsanın ictimai prosesin iştirakçısı kimi təşəkkül tapması erkən uşaqlıq dövründən başlayır və bütün həyatı boyu davam edir. Bu baxımdan, peşə-əmək sahəsinin seçilməsi yalnız o vaxt effektiv ola bilər ki, peşə seçimi fasiləsiz şəkildə və fərdin məqsədyönlü fəaliyyətinin dəyişən şərtlərinə və vəzifələrinə müvafiq

olaraq həyata keçirilsin [8]. Bu baxımdan cəmiyyət həyatına daxil olan hər bir yeniyetmə və gənc yüksək məənvi keyfiyyətlərə malik olmaqla bərabər, özünün arzusuna, qabiliyyət və bacarığına və cəmiyyətin tələbatlarına müvafiq olaraq peşə və ixtisas seçməyə hazırlanmalıdır.

Dəyişən əmək şəraiti, elmin, texnikanın, mədəniyyətin inkişafı, habelə əməyin ixtisaslaşmasının dərinləşməsi yeni peşə və fəaliyyətlərin yaranmasına, insanların peşəyönümünün dəyişməsinə səbəb olur.

Cəmiyyətdə sərt nizamlaşmanın, əmək bazarında rəqabətin olmasına baxmayaraq insan öz qabiliyyətlərinin və peşə fəaliyyətinin maksimum dərəcədə açılmasına can atır. Peşə fəaliyyətinin yeni sahələrində öz fərdiliyini açmaq, müasir biliklər, bacarıqlar və vərdislər əldə etmək niyyətləri, habelə peşədə yüksəlməyin sosial zəmanətləri – bütün bunlar hamısı peşə dünyasının yenilənməsi və özünüreallaşdırmada şəxsiyyətin tələbatının güclənməsi ilə formalaşır.

Peşə seçimi ilə bağlı nəzəri tədqiqatlar. Peşə müəyyən hazırlıq tələb edən və adətən mövcud olma mənbəyi olan əmək fəaliyyəti növüdür. Hər bir insan öz həyatında bir dəfə, bəlkə də bir neçə dəfə, gələcək peşəsinin və peşə fəaliyyətinin seçimi haqqında problemlə qarşılaşır və onu həll etməyə çalışır.

Peşə seçimi aktının özünün sosial əhəmiyyəti, habelə bu seçimin sosial-iqtisadi şərtlərinin inkişafı və dəyişməsi şərtləri və şəxsiyyətin peşəkar inkişafının qanunauyğunluqlarının gələcək nəzəri və empirik tədqiqatlar üçün zəmindir.

Şəxsiyyətin peşəyönümü sosial prosesdir, onun əsas məzmunu insanın öz peşəsinin seçməsi ilə bağlıdır. Seçim şəxsiyyətin özünüdərinin vacib mərhələsi olub psixoloji planda fərdin peşənin tələblərini “yoxlaması”, fəaliyyətin konkret növlərinin həyata keçirilməsində özünün obyektiv imkanlarının qiymətləndirilməsi və şəxsiyyətin dəyər-motivasiya sahəsinin sosial mühitin tələblərinə uyğun olub-olmamasını bildirir. Peşəyönümü mürəkkəb, dinamik, çoxşaxəli proses olub, bütövlükdə şəxsiyyətin inkişafından ayrılmazdır [9].

Peşəyönümü və peşə seçimi həmişə insan həyatında, ilk növbədə, fərd və cəmiyyət üçün arzu edilən və zəruri olan bütöv bir ziddiyyətlər kompleksinin həllini tələb edən həlledici məqamdır. Seçim situasiyasında peşənin nüfuzu və cəlbədiciliyi subyektin davranışını şərtləndirən amillərdən biridir. Bu eyni zamanda şəxsiyyətin peşəyönümünün tənzimlənməsinin sosial mexanizmidir.

Qeyd edək ki, peşənin cəlbədiciliyi və nüfuzu forma baxımından oxşar cəhətlərə malik olsa da, məzmun baxımından müxtəlif xüsusiyyətlərə malikdir. Əgər peşənin cəlbədiciliyinin qiymətləndirilməsi həmişə subyektiv xarakter daşıyarsa və daha çox şəxsiyyətin maraqlarını, dəyərlərini, münasibətlərini ifadə edərsə, peşənin nüfuzu isə onun şüurunda müsbət ictimai qiymətləndirmənin əks olunması kimi özünü göstərir.

Məlumdur ki, “peşəyönümü” termini ilk dəfə ABŞ-da hələ ötən əsrin əvvəllərində məişətə daxil olmuşdur. Sonrakı illər ərzində peşəyönümü müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən inkişaf etdirilmiş və öyrənilmişdir. Müasir dövrdə insanlar arasında düzgün təşkil edilmiş peşəyönümü işi dövlətin uğurlu kadr siyasətinin aparıcı qüvvəsi olduğundan onun öyrənilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir [10]. Qeyd etmək lazımdır ki, peşəyönümü probleminin öyrənilməsinə coxsaylı tədqiqat işləri həsr olunsa da, bu sahədə əldə edilmiş nəticələr kifayət qədər sistemləşdirilməmişdir.

Peşəyönümünə elmi yanaşmaların təhlilinə bilavasitə keçməzdən əvvəl, elmi ədəbiyyatda onunla bağlı mövcud olan tərifləri nəzərdən keçirmək lazımdır.

S. N. Çistyakova görə peşəyönümünü “şagirdlərin azad, şüurlu şəkildə peşə seçiminə hazırlığının elmi –təcrübi sistemi” kimi nəzərdən keçirmək olar [4].

Digər tədqiqatçı S. Y. Batışevə görə peşəyönümü böyüməkdə olan nəslin şəxsi qabiliyyətlərinə, cəmiyyətin tələblərinə və bu və ya digər peşəyə yararlı olmasına müvafiq olaraq peşə maraqlarının və meyllərinin formalaşması ilə bağlı olan məqsədyönlü fəaliyyətdir [4, s.56].

Görkəmli tədqiqatçı V. D. Simonenko peşəyönümü ilə bağlı belə müxtəlifliyin və rənəgarəngliyin olmasını onunla izah edir ki, “peşəyönümü iş metodlarına görə pedaqoji, məzmununa görə sosial, nəticələrinə görə iqtisadi və təşkilinə görə dövlət işidir” [6].

Peşəyönümü məktəblilərdə hər bir şəxsiyyətin fərdi xüsusiyyətlərinə və cəmiyyətin ixtisaslı kadrlara tələbatına müvafiq peşə özünlüyünün formalaşması üzrə sosial-iqtisadi, psixoloji-pedaqoji və tibbi-fizioloji məsələlərin həlli üzrə elmi-praktik fəaliyyət sistemidir.

Peşəyönümünün şəxsiyyətin peşə inkişafına və cəmiyyətin öz sosial-peşə strukturunun təmin edilməsinə tələbatın ödənilməsinə yönəlmiş şəxsiyyətin və sosial mühitin qarşılıqlı fəaliyyət sistemi kimi nəzərdən keçirmək olar. Belə qarşılıqlı fəaliyyətin nəticəsi erkən gənclik dövründə həyata keçirilən peşə özünlüyünü və şagirdlər tərəfindən peşə seçimi çıxış edir. Deməli, istənilən peşə mühiti şəxsiyyətə analoji olan profilə malikdir. İnsan peşə mühitinə daxil olaraq onun

şəxsiyyət tipinə uyğunluğun olana yönəlir. Öz növbəsində, mühit onun profilinə uyğun olan insanları “seçir”. C. Holland şəxsiyyət nəzəriyyəsini peşə davranışı ilə birləşdirərək peşə davranışını şəxsiyyətin inkişafının bir hissəsi kimi müəyyən edir [11]. Peşəyönümü şəxsiyyəti peşəkar irəliləyiş imkanlarını təmin edən şəxsiyyət keyfiyyətlərinə malik olan peşəkar fəaliyyətin subyektini kimi nəzərdən keçirir. Bu da insanı gələcəkdə peşəsinin dəyişməsinə, dəyişən sosial-iqtisadi şərtlərə adaptasiya olmasına, əmək bazarında situasiyanın tələblərinə hazırlamağa imkan verir.

Bu istiqamətdə tədqiqat aparən T. E. Dus peşəyönümünün öyrənilməsinə elmi yanaşmaların aşağıdakı təsnifatını irəli sürmüşdür: pedaqoji, psixoloji, sosioloji, iqtisadi, tibbi-bioloji, idarəetmə-təşkilati və peşəyönümünün hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı yanaşmalar. Qeyd etdiyimiz yanaşmaları təhlil etməyə çalışaq [4].

Bu istiqamətlərdən pedaqoji yanaşma yaranma tarixinə görə daha erkən dövrə aid edilir. Bu yanaşma çərçivəsində peşəyönümü istiqamətli təlim və tərbiyə işinin müxtəlif formaları və metodları öyrənilir. Şagirdlərin ictimai-faydalı əməyə, tədris və tədrisdən kənar işdə əsas peşə qrupları ilə tanış olması məsələləri nəzərdən keçirilir. Zəhmətsevərliyin, peşə əməyinə hörmətlə münasibət bəslənilməsi, habelə şəxsiyyətin peşəkar formalaşmasının tərbiyə edilməsinə böyük əhəmiyyət verilir. Bu yanaşmanı təcrübədən keçirən əsas sosial peşə yönümü institutu, şübhəsiz ki, orta təhsil müəssisələri hesab olunur.

Qeyd edək ki, peşəyönümünün öyrənilməsinə pedaqoji yanaşma psixoloji yanaşma ilə sıx bağlıdır [4, s. 51].

Peşəyönümünün psixoloji aspekti daha çox peşə seçiminə təsir edən daxili və xarici psixoloji amillərin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Buraya əmək fəaliyyətinə psixoloji hazırlıq məsələləri, şəxsiyyətin psixoloji xüsusiyyətləri (marlaqlar, meyllər, qabiliyyətlər, tələbatlar, tələblər və s.), peşə istiqamətinin formalaşmasına kömək edən dəyər istiqamətləri və motivasiya məsələlərini aid etmək mümkündür. Əslində söhbət peşəyönümündən gedərkən bu prosesin psixoloji tərəfini aydınlaşdırmadan anlayışın məzmununu açmaq mümkün deyil.

İnsanın peşə dünyasına uğurla daxil olması və arzu olunan məqsədə doğru irəliləməsi üçün onu peşə dünyası haqqında, əmək bazarı haqqında müxtəlif peşələrə tələbatı əks etdirən istiqamətlər vermək, əməyin konkret növünün xüsusiyyətləri və peşə hazırlığı mərhələləri haqqında məlumatlandırmaq zəruridir. Psixoloji istiqamətdə peşəyönümü iki qarşılıqlı psixoloji proses kimi təhlil olunur: insan tərəfindən öz peşə seçimi haqqında qərarın qəbul edilməsi və peşə niyyətlərinin formalaşdırılması məqsədilə insanın psixikasına təsiri [11].

Sosioloji istiqamətdə aparılan tədqiqatlarda isə “peşəyönümü cəmiyyət və onun üzvləri arasında sosial tələbatları nəzərə almaqla ixtisaslaşdırılmış işçi qüvvəsinin formalaşması məsələsi üzrə sosial-iqtisadi münasibətlərin məcmusu kimi nəzərdən keçirilir [4, s. 62]. Bu istiqamətin nümayəndələrini peşə, hər şeydən əvvəl, sosial strukturun, sosial mövqeyin, insanın ictimai münasibətlər və əlaqələr sistemində tutduğu yerin göstəricilərindən biri kimi maraqlandırır. Bu baxımdan cəmiyyətdə gedən bütün proseslər şagirdlərin peşəyönümünə birbaşa və ya dolay şəkildə təsir edir. Peşəyönümü şəxsiyyətin sosiallaşması prosesinin ayrılmaz tərkib hissələrindən biridir. Sosioloji yanaşma çərçivəsində peşənin seçiminə təsir edən sosial amillər, kadrlara ictimai tələbat, əmək bazarı tədqiq edilir. İ. S. Kona görə, peşə özünlüyünü bir sıra mərhələlərə bölmək olar, onların müddəti sosial şərtlərdən və şəxsiyyətin inkişafının fərdi xüsusiyyətlərindən asılıdır [9].

Birinci mərhələ - uşaq oyunlarıdır, bu zaman uşaq öz üzərinə müxtəlif peşə rollarını götürür və onunla bağlı davranışın ayrı-ayrı elementlərini oynayır.

İkinci mərhələ - yeniyyətə xüylərdir, bu zaman yeniyyətə öz arzularında özünü onun üçün cəlbədicili olan bu və ya digər peşənin nümayəndəsi kimi görür.

Üçüncü mərhələ bütün yeniyyətməlik yaş dövrünü və gənclik dövrünün böyük hissəsini əhatə edir – ilkin peşə seçimi. Fəaliyyətin müxtəlif növləri yeniyyətmənin maraqları,

onun qabiliyyətləri, dəyər sistemi nöqteyi-nəzərindən qiymətləndirilir.

Dördüncü mərhələ - praktik qərar qəbul etmə mərhələsidir, bura iki əsas komponent daxildir: gələcək əməyin ixtisas səviyyəsinin, ona hazırlıq həcmnin və bilavasitə ixtisas seçiminin təyin edilməsi [12].

Peşəyönümü fəaliyyətinin öyrənilməsinin *iqtisadi* tərəfi sosioloji yanaşmaya kifayət qədər yaxındır. Bu yanaşmanın vəzifələri sənayenin müxtəlif sahələri, kənd təsərrüfatı, xidmət sahələri və s. üçün ixtisaslı kadrların hazırlığı probleminin həllindən ibarətdir. İstehsalatın müxtəlif sahələrinin tələblərinə xüsusi diqqət verilir. Peşəyönümü fəaliyyəti çərçivəsində sosial-iqtisadi yanaşma peşəyönümündə nisbətən yeni istiqamət olan, gələcək peşə fəaliyyəti ilə bağlı olan real əmək şəraitinin və ya həyat situasiyalarının modelləşdirilməsindən ibarət olan peşə adaptasiyası da əsas yerlərdən birini tutur. Sosioloji və iqtisadi yanaşmalar çərçivəsində əsas sosial peşəyönümü institutu əhalinin məşğulluq mərkəzləridir [10].

Peşəyönümünə digər bir yanaşma tibbi-bioloji yanaşmadır. Bu yanaşmanın tərəfdarları bu və ya digər peşənin seçimi zamanı tibbi əks göstərişlərin və peşəkar əməyin uğurluluğunun fizioloji zəminlərinin nəzərə alınmasına xüsusi diqqət yetirirlər. Qeyd edilir, həkimin peşəə bağlı verdiyi məsləhət bütün digər məsləhətlərdən əvvəl həyata keçirilməlidir. Bu zaman sosial peşəyönümü institutu kimi, ilk növbədə, tibbi – sosial ekspertiza və reabilitasiya mərkəzlərinin işi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [11].

Peşəyönümünə idarəetmə-təşkilati yanaşma onun inzibati idarə edilməsinin təşkili problemlərinin öyrənilməsi ilə bağlıdır. Bu yanaşma çərçivəsində peşəyönümü işinin əsas qaydaları, məqsədləri, tələbləri və aparılma qaydası nəzərdən keçirilir. Peşəyönümünün elmi baxımdan idarə edilməsi informasiyanın toplanmasını və emal edilməsini, hərəkətlər proqramının hazırlanması, nəzarət, tövsiyələr məcmusunu özündə əks etdirir.

İdarəetmə-təşkilati yanaşmaya peşəyönümü işinin təşkilinin hüquqi məsələlərini nəzərdən keçirən və sosial – iqtisadi münasibətlərin hüquqi nizamlanmasına yönəlmiş, peşəyönümündə müasir istiqamətləri müəyyən edən peşəyönümünün *hüquqi idarə edilməsi* yaxındır. Görünür ki, idarəetmə-təşkilati fəaliyyətlə və peşəyönümünün hüquqi idarə edilməsi ilə dövlət siyasətini və peşəyönümü fəaliyyətinin inkişaf strategiyasını müəyyən edən dövlət məşğul olur [3, s.34].

Peşəyönümünün öyrənilməsində fənlərarası və funksional yanaşma. Peşəyönümünün öyrənilməsi ilə bağlı aparılan tədqiqatların təhlilindən aydın olur ki, bu problemin öyrənilməsinə *fənlərarası* yanaşma çərçivəsində diqqət yetirmək zəruridir. Fənlərarası yanaşmanın məzmunu bütün yuxarıda təsvir edilən yanaşmaların birləşməsindən və qarşılıqlı təsirdən ibarətdir. Bu yanaşma çərçivəsində yuxarıda deyilənləri nəzərə almaqla peşəyönümünün aşağıdakı tərifı verilir: “peşəyönümü məqsədyönlü, dövlət tərəfindən təşkil edilən və tənzimlənən, əmək bazarının və kadrlara ictimai tələbatın öyrənilməsi, habelə peşə seçən şəxslərin psixoloji və fizioloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və onlara peşə seçimində pedaqoji və psixoloji köməyin göstərilməsi daxil olan fəaliyyətdir” [10]. Tədqiqatçıların əksəriyyətinin fikrincə, ən vacib sosial peşəyönümü institutu məktəbdır, burada daha çox sayda peşə seçən gənclər hazırlanır [12].

Qeyd edək ki, təhsil müəssisələrində peşəyönümünün təşkilinə elmi yanaşmalardan daha geniş yayılmışı *sistem-funksional yanaşmadır*. Bu yanaşma peşəyönümü işinə məktəbin bütün pedaqoji kollektivinin cəlb edilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman peşəyönümünün düzgün istiqamətləndirilməsi ilə bağlı əsas məsuliyyət pedaqoq – psixoloqun və sosial pedaqoqun (peşəyönləndiricilərin) üzərinə düşür. Onlar sinif rəhbərlərinin, fənn müəllimlərinin və tibb işçilərinin işini təşkil edir və əlaqələndirirlər.

Peşəyönümü prosesinə məktəb direktorunun tərbiyə və ideoloji iş üzrə müavini rəhbərlik edir. Peşəyönümünün “qanunverici orqanı” məktəbin peşəyönümü şurasıdır,

bu şura peşəyönümünün strategiyasını işləyib hazırlayır, iş planını təsdiq edir və nəzarəti həyata keçirir. Şuraya məktəbin direktoru, direktorun tərbiyə və ideoloji iş üzrə müavini, peşə yönləndiricilər, iki və ya üç sinif sinif rəhbəri və məktəbin valideyn komitəsinin nümayəndələri daxildir. Valideynlərin peşəyönümü işində iştirakı peşəyönümünün effektivliyinin ayrılmaz pedaqoji şərtidir [7].

Peşəyönümünün təşkilinin digər bir istiqamət şəxsiyyətyönlü yanaşma adlanır. N. P. Burnatovun fikrincə, pedaqoqların şəxsiyyətin fərdi xüsusiyyətlərinə və əmək bazarının tələbatlarına müvafiq olaraq şagirdlərə peşə seçimində köməyin göstərilməsi zaman onlarla əməkdaşlıq etməkdən, peşə özünütəyinetmə prosesində məktəblilərin təşəbbüsünü fəallaşdırmaqdan ibarətdir [5, s.46]. Bu yanaşma zamanı peşəyönümündə köməyin təşkili pedaqoqların müşaiyyəti, dəstəyi, qarşılıqlı fəaliyyəti, peşə özünütəyinetmə problemlərinin həllində köməyi, əlverişli şəraitin, pedaqoji mühitin yaradılması vasitəsilə həyata keçirilir [4, s.12]. Peşəyönümünün təşkilinə *şəxsiyyətyönlü yanaşma* onun məzmununa eyniadlı yanaşmadan fərqli olaraq, bizim fikrimizcə, optimaldır, çünki tamamilə təhsilə ümumi humanist yanaşma çərçivəsinə sığışır.

Peşəyönümünün təşkilinə yanaşmalara misal olaraq həmçinin maarifləndirmə, diaqnostik və tərbiyə yanaşma göstərilə bilər. Qeyd edək ki, bu yanaşmalar dəqiq şərhəlməmişdir, onlar çox vaxt üst-üstə düşür, lakin bununla belə onları ayırmaq çox vacibdir [6]. Maarifləndirmə yanaşmasında əsas diqqət peşəyönümünün peşə maarifləndirməsinə diqqət yetirilir. Yəni şəxsiyyətə pedaqoji təsir minimuma endirilir və peşə dünyası ilə tanışlıqla məhdudlaşır.

Peşəyönümünə diaqnostik yanaşma eksperimental pedaqogikanın və psixologiyanın, testologiyanın inkişafı sayəsində tətbiq edilməyə başladı. Testlər şəxsiyyətin xüsusiyyətlərinin qısamüddətli standartlaşdırılmış sınaqlarıdır. Maarifləndirmə yanaşmasından fərqli olaraq, bu yanaşmada şəxsiyyətlə iş birinci yerdə dayanır və peşə məsləhəti çərçivəsində aparılır. Tərbiyə yanaşması pedaqoqun əsas funksiyasının – zəkanın, xarakterin, hisslərin, iradənin, bacarıqların formalaşmasının həyata keçirilməsi ilə bağlıdır [4, s. 65]. Tərbiyə yanaşması peşəyönümü prizmasından şəxsiyyətdə mühüm peşə keyfiyyətlərinin inkişafı kimi nəzərdən keçirilir və peşə adaptasiyası prosesinə kömək edir. Peşəyönümünün təşkilinə kompleks yanaşma hər üç yanaşmanın daimi, fasiləsiz istifadəsini nəzərdə tutur.

Qeyd edək ki, differensiasiya edilmiş yanaşma peşəyönümü tədbirlərinin aparılması üçün şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq qruplar üzrə paylanması ilə bağlıdır. Differensiasiya edilmiş yanaşmanın bir neçə növü mövcuddur. Məsələn, gender yanaşması, bu zaman optantlar cinsi əlamətlər üzrə qruplara ayrılır. Bu yanaşmanın mövcudluğu hər hansı konkret situasiyada istifadə edilən peşəyönümü formalarının, metodlarının, üsullarının, vasitələrinin müxtəlif olması ilə, habelə oğlanların və qızların psixikasında bəzi fərqlərlə izah edilir. Bu zaman optantların yaş dövrü xüsusiyyətləri nəzərə alınır [2].

Peşəyönümü tədbirlərinin məzmunu və onların təşkili şagirdlərin yaşından asılı olaraq dəyişir. Differensiasiya edilmiş yanaşmaya parlaq misal kimi Y. A. Klimovun peşə təsnifatının istifadə təcrübəsini göstərmək olar, o vacib peşə keyfiyyətlərinin tələblərinin meyarları üzrə beş peşə tipi ayırılmışdır: “İnsan – insan”, “İnsan – nişanlı sistemi”, “İnsan – təbiət”, “İnsan – texnika”, “İnsan – bədii obraz” [3]. Qruplar optantların bu və ya digər peşə tipinə meylli olmasına əsasən formalaşır. Peşəyönümünün təşkilinə böyük ilkin hazırlıq tələb etsədə differensiasiya edilmiş yanaşma çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Differensial yanaşmanın məzmunu istər optantın peşə özünütəyinin fəallaşdırılması üçün, istərsə də pedaqoji təsirin korreksiya edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir [8]. Bu yanaşmanın əsas üstünlüyü müsahiblərin bərabərhuquqlu mövqelərinə zəmanət verən müəyyən qaydaların olması və optanta nəzərə cərpacaq psixoloji “təzyiqin” olmamasıdır.

Peşəyönümü ilə bağlı qeyd edilən yanaşmaların təhli-

lindən aydın olur ki, gənc nəslin peşə seçiminə hazırlanması, onların fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərini peşə ilə bağlı onlarda mövcud olan maraq və meyllərini və müvafiq əmək bazarının tələblərini nəzərə almaqla həyata keçirilməlidir. Bütün bunların düzgün formada həyata keçirilməsi isə şəxsiyyətin əhəngdar inkişafına, onun potensial imkanlarının aşkarlanmasına, təlim-tərbiyə prosesinin intensivləşməsinə kömək edir.

Nəticə. Edilmiş peşə seçimindən məmnunluq şəxsiyyətin peşəkarlaşmasının və bu prosesdə uğur qazanmasının əsas rəhnidir. O, peşə seçiminin əsaslandırılması, özünə inam və adekvat peşəkar “Mən” konsepsiyası əsasında yaranan öz maraqlarının və qabiliyyətlərinin seçilmiş peşəyə uyğunluğu hissi ilə bağlıdır. Peşəyönümünün natamamlığı peşə böhranına gətirib çıxarır. Bu zaman insan peşəyə adaptasiya ola bilmir və olmaq istəmir. Öz imkanlarından əmin deyil, onun üçün yorucu cəhdə çevrilən və özünü reallaşdırma imkanlarını məhdudlaşdıraraq şəxsiyyətin inkişafını ləngidən peşə ilə gələcəkdə də məşğul olmasında məna görmür.

Bu baxımdan insanın peşəyə uğurla adaptasiya olunması və arzu olunan məqsədə doğru irəliləməsi üçün onu peşə dünyası haqqında, əmək bazarı haqqında müxtəlif peşələrə tələbatı əks etdirən istiqamətlər vermək, əməyin konkret növünün xüsusiyyətləri və peşə hazırlığı mərhələləri haqqında məlumatlandırmaq zəruridir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Əliyev B.H., Cabbarov R.V. *Təhsildə şəxsiyyət problemi*. Bakı: Təhsil, 2008. – 134 s.
2. Выготский Л.С. *Психология*. М.: АПРЕЛ-ПРЕСС, 2002. – 1008 с.
3. Едалина Н.Б. *Самоопределение личности как путь себя*. Екатеринбург: 2003. – 160 с.
4. Климов Е.А. *Психология профессионального самоопределения*. М.: Академия, 2010. – 304 с.
5. Онупко А.А. *Самоопределение старшеклассников при выборе профессии* // Известия Уральского государственного университета, 2011, № 3 (92), с. 191-200.
6. Пряхников Н.С. *Профориентация в школе: игры, упражнения, опросники*. М.: ВАКО, 2005, 288 с.
7. Grealish L, Trevitt C.(2005). *Developing a professional identity: student nurses in the workplace*. British Educational Journal 2005 Jul/Aug; 19(1-2):137-50.
8. Fox R. D. *Formal organizational structure and participation in planning continuing professional education*. Chicago: University of Chicago press, 1991.
9. Larson M.S. *The rise of professionalism*. Berkley: University of California Press, 1987.
10. Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen. 1980.
11. Marcia, J. E. (1966). *Development and validation of ego-identity status*. Journal of Personality and Social Psychology, 3(5), 551-558.
12. Holland J.L. *The Psychology of Vocational choice* / Waltham, Mass: Blaisdell. 1996.

The article was received by the editors 20.06.2020

The article was accepted for publication 27.08.2020